

Politikai és tudományos korrektség.

A politikai korrektség (political correctness vagy PC) fogalma az 1960-as évekre vezethető vissza, amikor a nyelvi relativizmus vagy metafizika Sapir-Whorf féle hipotézisét alapul véve megállapították, hogy a nyelv befolyásolja vagy befolyásolhatja a nyelvhasználók gondolkodását.¹ Ezért az amerikai politikai baloldal egy olyan nyelvhasználatot javasolt, illetve írt elő, amely a vallási és nemi hovatartozástól függetlenül semleges, azaz nem kizáró, hanem magába foglaló és ezáltal mentes a tudatalatti nyelvhasználatból származó sztereotípiáktól.² A politikai korrektség nyelvészeti alkalmazása összefüggésbe hozható az eufemizmussal (eu „jól” phémi „beszél”) amely adott kifejezések bántó, sértő jelentését igyekszik kevésbé direkt kifejezésekkel helyettesíteni. Összességében a politikai korrektség alkalmazói az eufemizmusokhoz hasonlóan a különböző társadalmi kisebbségek származással, fajjal, vallással, nemmel, nemi orientáltsággal és fogycatékosságokkal kapcsolatos megnevezéseit igyekeznek semlegessé tenni és ezeknek az új semleges kifejezéseknek a használatát elterjeszteni a nyilvános közhasználatban és a médiában, így csökkentve a sztereotípiákon alapuló megkülönböztetéseket.³

Azonban adott csoport elnevezésének pejoratív vagy sztereotíp minősítésével kapcsolatban érdemes figyelembe venni azt a tényt, hogy a néprajzi vagy etnikai csoportok két fő típusa közül a csoportöntudattal nem rendelkező csoport elnevezések már eleve a környező népek által adott, megkülönböztető jellegű, sztereotíp, illetve sokszor gúnynévi elnevezések.⁴ A gúny vagy megkülönböztető elnevezés háttérében különböző előítéletek, vallási különbözőség, más eredet, nyelvi elszigetelődés, elvándorlás és közigazgatási vagy területi különállás is meghúzódhat. Ezeket a csoportokat nem egy belső szerveződés, hanem a külső vélekedések formálják csoporttá. Mivel nincs önállósági elvük, legalábbis kezdetben a gúnynévi megbélyegzés miatt, nem szívesen vállalják vagy egyenesen tagadják az összetartozásukat. Ettől függetlenül mégis rendelkeznek valamely sajátos magatartás formával, megjelenéssel, viselkedésmóddal, értékrenddel vagy egyéb külsődleges vonással, amelyek a környezetüktől elkülönítik őket. Ilyen eredetileg csoportöntudattal nem rendelkező

¹ Carnes, Ralph L 1965

² Feldstein, Richard 1997, 230.

³ Hughes, Geoffrey 2010, 320.

⁴ Kósa László-Filep Antal 1978, 40.

népcsoportok a magyarságon belül a *barkók*, a *csángók*, a *matyók*, a *palócok* és a *poták*.⁵ Azért fontos kiemelni, hogy eredetileg nem rendelkeztek csoportöntudattal, mert a *palócok* a néprajzi érdeklődés és a szépirodalom hatására, a *matyók* a viseletük és a nemzetközi hírűvé váló hímzésekultúrájuk miatt, illetve a *csángók* szintén a néprajzi és utóbb a politikai érdeklődés miatt napjainkban már nem gúnynévként érzékelik az elnevezésüket, hanem azt büszkén vállalva csoportöntudattal rendelkező csoportokká formálódtak.

A *csángó* elnevezés a *székelyektől* elvándorló, régiesen „elcsángáló” kifejezésből alakult népcsoport elnevezéssé.⁶ A *csángók* különböző, földrajzilag elkülönülő csoportjai alakultak ki úm. *moldvai*, *gyimesi*, *hétfalusi csángók*. A *csángó* elnevezés sokáig gúnyos elnevezésnek számított és a bukovinai eredetű *dévai csángók* kivételével a nevezett csoportok önmaguk elnevezésére nem használták.⁷ Viszont a szintén bukovinai eredetű, a második világháború után főként Tolna és Baranya megyékben a kitelepített német lakosság helyére költöztetett telepések kifejezetten sértőnek érezték a *csángó* terminust. Bár a *csángó* terminus eredetileg gúnynévi elnevezés volt a különböző táncházas mozgalmak és a városi lakosság szemében egzotikusnak tűnő régies életmódja miatt a *csángók* és a népi kultúrájuk iránt egyre nagyobb érdeklődés mutatkozott, ami azt eredményezte, hogy amint azt napjainkban a különböző *csángóbálok* és *-fesztiválok* elnevezései, illetve érdekképviselői szervük a *Moldvai Csángómagyarok Szövetsége* elnevezése is mutatja, az eredetileg gúnynévi elnevezés, büszkén vállalt önelnevezéssé vált.

Eredetileg szintén gúnynévként használták a jellegzetes nyelvjárást beszélő *palóc* csoport elnevezését, amelynek már a 19. század eleji rendi társadalom idejéből adatolható a pórnépi, adózó jobbágyi jelentése, de még a 20. században is megragadható annak „paraszti” fogalma, ezért a *palóc* vidéknek tartott parasztság magára nem szívesen használta a kifejezést.⁸ Viszont napjaikban a balassagyarmati *Palóc Múzeum*, a különböző *palóc* egyesületek stb. elnevezései arra engednek következtetni, hogy az elnevezést már szívesen vállalják. A *Mezőkövesden*, *Tardon* és *Szentistvánon* lakó *matyó* népcsoport elnevezését a szomszédos református lakosságtól kapta, aki a *matyók* körében népszerű *Mátyás* név miatt csúfolták ilyen módon a római katolikus vallású *matyókat*. Az elnevezés egyébként *Borsodon* kívül is elterjedt a római katolikusok gúnyneveként.⁹ Szintén a felekezeti különbség hívhatta

⁵ Kósa László 1978, 40.

⁶ TESZ 1967, 477.

⁷ Kósa László 1977, 454.

⁸ Manga János 1979, 21.

⁹ Györffy István 1942, 245.

életre a Kalocsai Sárköz északi részén élő szállások lakóinak *pota* elnevezését, akiket a környező református lakosság a római katolikus felekezethez tartozásuk, illetve a környezetüktől eltérő „őző” nyelvjárásuk miatt gúnyoltak a *pota* elnevezéssel.¹⁰ Akik bár a kalocsai hímzés és viselet szintén elhíresült, a *pota* elnevezést nem igen vállalták, mert annak leginkább „buta, tudatlan, pópista” jelentése volt.¹¹ A *pota* elnevezés jelentésmódosulása miatt, később a kalocsaiak gúnynevévé is vált, akik városi lakosok révén szintén sértőnek érezték az elnevezést, annak „paraszi” jelentéstartalma miatt. A Borsod, Nógrád, Gömör és heves megyék határvidékén élő *barkók* elnevezése teljes bizonyossággal máig nem tisztázott és az olykor gúnynévként máskor csak megkülönböztető névként használt kifejezést a gömör-borsodi református kishemesek és a katolikus jobbágyok közötti megkülönböztetésre használhatták.¹² A kifejezés ambivalens jellegét tükrözi, hogy például Csernelyen büszkén vállalták a *barkó* elnevezést, ezzel szemben a szomszédos Borsodnádason kifejezetten tiltakoztak a használata ellen.¹³ Ennek magyarázatául szolgált, hogy a 19. században betelepített eredetileg szlovák de már magyarul beszélő vasgyári munkásokat a falusiak *tótoknak*, míg ők vice versa a falusi lakosságot *barkónak* gúnyolták, amely ilyen formán földműves paraszt jelentéssel pejoratív tartalmat kapott.

Szintén nehéz lenne a politikai korrektség elvét érvényesíteni a *tirpák* elnevezéssel kapcsolatban, amit napjainkban a környező megyék lakói a szabolcsiak gúnyneveként használnak, akik ezt a legmesszebbmenőkig sérelmezik, viszont a bokortanyák szlovák eredetű népessége és a nyíregyházi értelmiség egy jelentős része ezt nem gúnynévként értelmezi, hanem amint azt a Tirpák Népzenei Együttes, a Nyírség Tirpák Kulturális Egyesület és egyéb szervezeti formák elnevezései is bizonyítják, éppen hogy büszkén vállalt önelnevezésként használják. A *tirpák* elnevezést a 18. században Békés megyéből áttelepített szlovák (akkor még tót) anyanyelvű bokortanyákat megalapító telepések használták az ugyanebben az időszakban Nógrád, Gömör, Hont és Zólyom vármegyékből érkezők gúnyolására, akik beszéd közben gyakran használták a *trpou* (jelentése „most”) töltelék szót.¹⁴ Bár a *tirpák* gúnynév azért alakult ki, mert a felvidéki telepések nyelvjárása eltért a békési szlovákok nyelvjárásától a későbbiekben jelentésmódosulással a nyíregyházi *tótok* elnevezésévé vált. A bokortanyák *tirpák tót* földművelő lakossága a későbbiekben érkező, gyengébb minőségű földeken szőlőt termelő szlovákokat lenéző módon *szlovácstyiná*-nak

¹⁰ Bárth János 1973, 564.

¹¹ Uő, 567.

¹² Paládi-Kovács Attila 2003, 135.

¹³ Benke József 1996, 51-52.

¹⁴ Márkus Mihály 1943, 62.

vagy *vinyicsjari*-nak nevezték.¹⁵ Jól láthatóan jelen esetben a *tót* az önelnevezés és a *szlovák* a gúnynév. A *tót* elnevezésnek a falusi lakosság körében egyetlen településen sem volt pejoratív értelme.¹⁶ Ami a *tót* elnevezést illeti, az eredetileg nemcsak a szlovákokra, hanem minden szláv népcsoportra, majd a szlavóniai horvátokra, a szlovénekre és csak a 19. századtól kizárólag a szlovákokra használt kifejezés, ami végső soron a latin *teutoni* és a német *deutsch* önelnevezéssel egyaránt rokonítható.¹⁷ A szlovák népnév ebben a formájában csak 1828-ban bukkan fel, szélesebb körben az első majd általánosan használt elnevezésként csak a második világháború után terjedt el.¹⁸ Az újabb elnevezés elterjesztéséhez nagyban hozzájárulhatott a történeti Magyarországtól való elszakadás kodifikációjának az igénye.

Hasonló történeti okokkal is magyarázható, hogy a korábban általánosan elterjedt *oláh* elnevezést a románok sértőnek érezhetik. Amíg a Dunától északra élő románok magukat *rumăn*-nak, a balkáni macedorománok *arumăn*-nak majd *armăn*-nak nevezték, a környező népek egyéb elnevezésekkel illették őket.¹⁹ A német *walach* elnevezés a *volca* szóra vezethető vissza, amely azt a kelta törzset jelölte, akik először elsőként vették át a latin nyelvet. A *walach* kifejezésből alakult ki a szláv *voloh* és ebből született a magyar *oláh*, illetve a *voloh* többes számából az olasz népelnevezés. Ebből kifolyólag a kifejezésnek nem volt pejoratív tartalma, viszont a későbbi jelentésmódosulás miatt a *valachus* és az *oláh* is egyre inkább jobbágyot jelölt.²⁰ Ha ehhez hozzávesszük, hogy a 18-19. századi történeti Magyarország 11 milliós népességének csak mintegy a fele volt magyar, viszont az 5%-os nemesség 90%-a magyar volt, akkor érthető, hogy a polgárosuló *román* középosztály többé már nem érezte a magáénak az *oláh* elnevezést.²¹

A polgárosuló társadalmi réteg parasztságtól való elszakadásának igénye megragadható a hazai németség körében is, akik a *schwäbisch* (sváb) elnevezést nem érezték a magukénak, mert az fogalmilag azonosult a *bäurisch* (paraszt) kifejezéssel.²² A történeti Magyarország németsége több lokális elnevezéssel rendelkezett, úm. *cipszerek*, *gründerek*, *heancok*, *heidebauerek*, *krikehajerek*, *ponchicterek*, *potok*, *stifollerek*, *svábok*, *szászok*... viszont a magyar nyelv „német” elnevezése a szláv *nemec* kifejezésre vezethető vissza,

¹⁵ Márkus Mihály 1936, 24.

¹⁶ Gyivicsán Anna 1996, 43.

¹⁷ TESZ 1976, 951-952.

¹⁸ TESZ 1976, 772.

¹⁹ Miskolczi Ambrus 2005, 16.

²⁰ Üő, 29.

²¹ Paládi-Kovács Attila 2000, 138.

²² Manherz Károly 1982, 36.

aminek a szlávok szempontjából „beszélni nem tudó” jelentése lehetett.²³ A különböző nyelvjárásokat beszélő német nyelvű csoportok nem rendelkeztek nemzettudattal és önelnevezéssel, ezért az őket jelölő terminusok is foglalkozásbeli, származásbeli, gúnynévi vagy sztereotíp szemléletet tükröznek. A *cipszer* elnevezés a Szepesség német Zips elnevezésére utal. A Felvidék bányavárosainak lakosai voltak a Gölnic környéki *gründerek* (alapítók), a Selmec környéki *krikehájak* (Krickerhäu) és a Késmárk környéki *potok*. A *heáncok* elnevezését illetően több magyarázat is létezik, lehetséges hogy a *jeztz* szó *hietz/hienz* nyelvjárási alakja, de az sem kizárható hogy a Heinz személynévre utal. A *heidebauerek* elnevezése a lakóhelyük a Mosoni-síkság (Heideboden) német elnevezéséből származik. A *ponchichter* elnevezés a Bohnenzüchter vagyis babtermesztő foglalkozásra utaló csoport terminus.²⁴ A *stifoller* elnevezés arra utal, hogy a Fulda apátság (Stift fuldaer) szervezte a telepítést. A *sváb* elnevezés a 18. századi nagy telepítés hullám során érkező németek általános terminusává vált, mert az első telepések Schwabenből érkeztek, viszont a későbbi telepések már bajor és frank nyelvterületről származtak.²⁵ Hasonlóképpen összefoglaló terminus volt a 12-13. századi telepítésekkel érkező németek *szász* elnevezése, ami nem kizárólag szász nyelvterületről érkezőket jelölt.

Szintén lokális sztereotípiából kiinduló általánosítást tükröz a szerbek középkori *rác* elnevezése, ami már a 12. századtól adatható és valószínűsíthetően a délnyugat-szerbiai Raška város nevéből eredeztethető.²⁶ A *rác* elnevezésnek a 19. századig nem volt pejoratív tartalma és a magyarországi délszláv népcsoportok katolikus hitre tért csoportjai önelnevezésként még napjainkban is használják. A pravoszláv szerbektől való megkülönböztetés miatt alakult ki a 19. századi forrásokban a „Rasciani catholici” jelölés, amit valójában a *bunjevácok* elnevezése alkalmaztak, akik valószínűsíthetően a Bosznia és Dalmácia határvidékéről a Buna folyó környékéről származtak.²⁷ A *bunjevácok* elnevezéseként a 19. században még a *dalmata rác* terminus is elterjedt volt.²⁸ Ebből kifolyólag Magyarországon hivatalosan a horvát nemzetiség egyik alcsoportjának tartják őket és kétszer is elutasították az önálló nemzetiségként való elismerésüket. Szintén katolikus rácok az ún. *rác sokácok* vagy egyszerűen *sokácok*, aki az elnevezésüket valószínűsíthetően a

²³ TESZ 1970, 1011.

²⁴ Hutterer Miklós 1973, 102.

²⁵ Manherz Károly 1982, 35.

²⁶ TESZ 1976, 326.

²⁷ Urosevics Daniló 1969, 50.

²⁸ Pesty Frigyes (1864) 1984,

horvát „saka” vagyis tenyér elnevezésről kapták, mert amíg a görögkeletiek három újjal, ők egész tenyérrel vetik a keresztet.²⁹

Magyarország egyetlen etnikai kisebbségi csoportja a cigányság. Az etnikai és a nemzeti kisebbségek közötti különbség leginkább abban megragadható, hogy az utóbbiak nem a többségi nemzettel, hanem egy másik nemzettel (anyaországgal) azonosulnak. Az etnikai kisebbségek anyaországuk nem lévén nem tudnak azonosulni egy adott anyaország nemzetével, ezért az ő nemzetté formálódásuk, csoport kohéziójuk sokkal problémásabb. Mivel a cigányok túlnyomó többségének nincsenek olyan nyelvi vagy kulturális vonásai, amelyek nemzetiséggé tennék őket, ezért a magyar állam nem tekint a cigányságot nemzeti kisebbségnek, inkább egy sajátos szociális rétegnek, amelyet összeköt a közös múlt és a származás.³⁰ Az utóbbi időkig a cigány terminus a cigányság hivatalos önelnevezésére is szolgált és a nevükben is a cigány elnevezést használó kisebbségi önkormányzatok látták el az érdekképviseletüket. Ugyan az 1971 április 8-12. között Londonban megtartott Első Roma Világkongresszuson a különböző cigány népcsoportokhoz tartozó küldöttek konszenzussal elfogadták, hogy a világ összes cigány származású emberének közös és hivatalos elnevezése attól kezdve a *rom* többes számú alakja, azaz a *roma* legyen, azonban a magyarországi cigányzenét játszó és arra méltán büszke ún. *muzsikus cigány* csoportjai ezt az elnevezést maradéktalanul nem érezhették a magukénak, hiszen ők a cigány nyelvet már nem beszélik, viszont a román és cigány nyelveket beszélő csoportoktól határozottan elkülönültek, sőt olykor kifejezetten ellenséges viszonyban álltak egymással.³¹ Az asszimiláció mértékét tekintve, Magyarországon a cigányság két fő csoportját képezik az ún. *magyar cigányok* (romungro, ungaricka roma) és az ún. *oláh cigányok* (vlašicka roma), akik közül a magyar cigányok a magyarság zenéjét és kultúráját érzik a magukénak.³² Ezen a két fő csoporton kívül még kisebb nyelvi, etnikai és életmód csoportosulások is megkülönböztethetőek, amelyek besorolása olykor nehézségekbe is ütközhet, mert például a vályogvető cigányokat a magyar cigányok oláh cigánynak, viszont az oláh cigányok magyar cigánynak tartják.³³ Szintén nem tartoznak a két nagyobb csoportba a Dunántúl déli részén élő baialarok (más néven beás cigányok), akik román, de nem oláh cigányok, illetve ugyanitt élnek még német és vend cigányok is.³⁴ Úgyszintén kisebb, különálló csoportnak tekinthetőek a Nógrád

²⁹ Urosevics Daniló 1969, 86.

³⁰ Paládi-Kovács Attila 2003, 405.

³¹ Kávássy Sándor 1954, 13.

³² Sárosi Bálint 1971, 17-18.

³³ Uo.

³⁴ Kósa László 1977, 426.

megyében élő ún. *kárpáti cigányok*, akik gurvari vagy maskar dialektust beszélnek, ami nagymértékben eltér az *oláh cigányok* nyelvétől.³⁵ Önmeghatározás tekintetében az oláh cigány nyelvet beszélő csoportoknál a rom (ember) terminus mellett elterjedt még a káló (fekete) és a manus (ember) meghatározás is, de önelnevezés szintjén sokkal inkább jellemző az életmód csoportosulás szerinti megkülönböztető terminusok használata, úm. lovári (lókupec) colári (szőnyeggel, pokróccal és takaróval kereskedő).³⁶ Összességében csak a magyarországi cigányság körében is több nyelvi, etnikai és életmód-csoportosulás különböztethető meg, akiknek nehéz lenne egy minden szempontból alkalmas egységesítő elnevezést találni. Bár a médiák és a különböző politikai irányzatok erősen szorgalmazzák a politikailag korrektnek tartott *roma* elnevezés elterjesztését, de a *cigány* elnevezés már a 14. századtól kezdve jelen van a magyar nyelvben és annak ellenére, hogy adott szövegek környezetben lehet pejoratív felhangja is, a már említett cigányzene és cigányzenészek összefüggésében a magyar nemzeti kultúra részét képezi és ebben az aspektusban a „roma zene” terminus nem alkalmazható a helyettesítésére.³⁷

Fontos megjegyezni, hogy a *roma* terminus nem tekinthető a cigányság vagy a romák összességét jelölő önelnevezésnek, mert az sokkal inkább egy a legtöbb nyelvben megragadható archaikus terminus, amit a szűkebb vérségi kötelékkel rendelkező csoporthoz tartozó „emberek” jelölésére használtak megkülönböztetve és egyben kiemelve magukat a vérségi alapon eltérő származású egyéb népcsoportoktól. Ezek az archaikus „embert” jelölő terminusok a csoport orális hagyományokban továbbélő eredetmítoszokkal hozhatóak összefüggésbe és a föld különböző népcsoportjainál egyaránt megragadható a jelenlétük. Viszont az idővel különváló kisebb csoportok, pláne ha nyelvváltás vagy életmódváltás történt, adott terminust felcserélik és ezt a nyelvhez és számon tartott vérségi kötelékhez tartozó archaikus csoportterminust már nem használják önnön jelölésükre. Ebből kifolyólag a nemzeteket jelölő, nyelvi alapon kialakított csoportterminusoktól ezek az archaikus „embert” jelölő csoportterminusok legfőképpen abban térnek el, hogy az identifikált csoportba elvileg nem tartoznak bele az azonos nyelven beszélő egyéb csoportok sem, tekintve hogy azokkal ritkán vagy egyáltalán nincs kapcsolatuk. Bár a *roma* terminus használatának elterjesztése valószínűsíthetően a cigányság nemzetté válását igyekezne elősegíteni, de az ismertett nyelvi és társadalmi különbségek miatt, összességében egy olyan terminust próbálnak ráerőltetni a cigányság azon tagjaira is, akik azzal nem biztos hogy azonosulni kívánnak.

³⁵ Uo.

³⁶ Szarvas Zsuzsa 2000, 369.

³⁷ Brauer-Benke József 2003, 57.

Hasonló elgondolásból igyekeztek az eszkimókat rávenni a politikailag korrektnek kikiáltott *inuit* terminus használatára, mert az eszkimó terminus, ami talán valamelyik *algonkin* indián nyelvből származik, vitatott értelme szerint „nyershúsevő” jelentéssel bírhatott. Ezért a politikai korrektség jegyében megpróbálták elterjeszteni a kanadai *eszkimók* némely csoportjánál az önmaguk megnevezésére használt *inuit* kifejezést, ami körülbelül annyit tesz, hogy „ember”. Azonban az alaszakai és a grönlandi *eszkimók* a saját nyelvükben az *inuit* kifejezést magukra ebben a formában nem alkalmazzák és így nem is kívánnak azonosulni vele.³⁸ Nyelvészeti szempontból a paleoszibériai nyelvek közé sorolt eszkimó-aleut ághoz két nyelv sorolható, a *juit* (vagy *jupik*) és az *inuit* (vagy *inupiak*, *inupik*) amelyeknek természetesen számos eltérő nyelvjárása ismert, tekintettel arra, hogy nagy területen, elszórtan beszélnek.³⁹ Mivel az eszkimók sem képeznek egységes nemzetet az *inuit* bizonyos nyelvi csoportra használható, de az emberek és a nyelvük átfogó jelölésére az *eszkimó* kifejezés továbbra is alkalmasabbnak tűnik. Szintén „tudományos eredetű” a Leonhard Schultze antropológus által 1928-ban javasolt *koiszan* kifejezés, amit a politikai korrektség jegyében a *busman* (bozótlakó) és a *hottentotta* (dadogó) elnevezések helyett igyekeznek az antropológusok elterjeszteni. A csettintő hangokat alkalmazó *hottentotta* nyelvekben a *khoi* vagy *k'wei*, *k'oi*, *kui* stb alakok jelentése „ember” éppúgy, mint állítólag a namíbiai *hai//om* népcsoport „szan” kifejezésben, ám ők nem ismerik ezt a kifejezést.⁴⁰ Mivel a *busmanoknak* nem alakult ki saját összefoglaló nevük, a *busman* és a *szan* elnevezések egyaránt külső sztereotíp szemléletű terminusok. A *szan* elnevezéssel kapcsolatban ellenrétként felhozható, hogy a 20. század eleji rasszista biológiai nomenklátúra kifejezése volt, ezért kérdéses hogy mennyiben tekinthető politikailag korrekt elnevezésnek. A *bushman* kifejezéssel kapcsolatban viszont az 1980-as évek feminista antropológus mozgalmi azt az ellenérvet hozták fel, miszerint az szexista mert kimaradnak belőle a *bushwoman*-ek.⁴¹ Megjegyzendő, hogy ez az érv a *rom* és többes számú alakja a *roma* elnevezéssel kapcsolatban is felhozható, mert az csak embert/férfit/férjet jelent és így a terminusból kirekesztik a csoport nőtagjait.

Összességében látni kell, hogy a közös érték és eszmerendszerrel bíró nemzetállamokra jellemző vagy preferált közös nyelv egységesítő jellege az államalakulatokon kívül élő népcsoportoknál nem alakulhatott ki, ezért nem meglepő, hogy nem rendelkeznek egy olyan nyelvi alapon meghatározott terminussal, amellyel nemzeti

³⁸ Hirschfelder, Arlene-Beamer, Yvonne 2000, 3-4.

³⁹ Fodor István 1999, 350-351.

⁴⁰ Barnard, Alaln 2007, 140.

⁴¹ Uő, 139.

szinten identifikálhatnák magukat. Valószínűleg ezért nem sikerült még a szintén pejoratív névvel illetett pigmeusoknak (Pygmaeus úm. sing hosszúságú) egy általános, politikailag korrekt terminust találni. Az eszkimó kontra inuit elnevezések áttekintése rámutatott, hogy az eltérő nyelvű csoportok egymás mellett élése óhatatlanul eredetileg sztereotíp, de nem feltétlenül pejoratív jellegű elnevezéseket generál. Adott népcsoport önelnevezéseinek és a szomszédos népcsoportok által használt elnevezéseinek különbözőségét jól illusztrálja az egyik legnagyobb, több mint 7400 afrikai népcsoportot (ott törzset) felsorakoztató internetes adatbázis.⁴² Ahol jól láthatóan a saját identifikációra alkalmazott önelnevezés mellett, szinte minden esetben megtalálható egy „alternatív” elnevezés is, amelyek valószínűsíthetően a gyarmati közigazgatás által preferált népcsoportok vagy a szomszédos népcsoportok elnevezéseit tükrözik.

Tovább színesítik a helyzetet az etnikai csoportok politikai önszerveződéseiből adódó változások, illetve azok a folyamatok, amelyeknek köszönhetően a szovjet vagy jugoszláv etnikai identitáshoz hasonló csoportöntudatok is kialakulhatnak, illetve a szerb-horvát nyelvhez hasonlóan sokszor a politikai érdekeknek megfelelően határozzák meg az önálló nyelv vagy dialektus fogalmát. Éppen ezért sokszor csak adott tudományszak vagy politikai értékrendszer megítélésétől függ, hogy adott csoport önálló etnikai csoport vagy alcsoport, esetleg nyelvi csoport, illetve adott definíció a mindenkori politikai igények függvényében változhat.⁴³ Ezért a nyugat-afrikai népcsoportok elnevezései sokszor azt tükrözik, hogy éppen nyelvi vagy etnikai szempontú vizsgálat tárgyát képezik, illetve adott nyelvű publikációkban éppen melyik preferált terminussal jelölik őket. Példának okáért az *akan*, *asanti*, *tvi*, *fulbe*, *fulani mande*, *mandinka*... stb. terminusokat sokszor eltérő aspektusokban alkalmazzák és ebből kifolyólag önálló népcsoportot, önálló nyelvet vagy éppen dialektust is jelölhetnek.⁴⁴ Szintén vita tárgyát képezi Kelet-Afrikában, hogy a *szuahéli* terminust adott esetben etnikai vagy nyelvi viszonyok leképzésére használják, mert mindkét esetben más csoport/csoportok jelölésére alkalmazható.⁴⁵ Mivel a nyelvi és etnikai identitás egymás függvényei nem meglepő, ha egy korábban csak nyelvi szinten elkülönülő csoport idővel etnikai öntudat szintjén is elkülönülő csoporttá válik.

Míthogy a népcsoportok történetileg kialakult csoportok, ezért történetileg változhatnak az összetevői, a méretei és az általuk hordozott kultúra is. Ebből kifolyólag a

⁴² <http://www.ezakwantu.com/Gallery%20Tribal%20Names%20-%20African%20Tribe%20Names.htm>

⁴³ Isaacs, R. Harold 1975

⁴⁴ Fodor István 1999, 30-31, 425, 919.

⁴⁵ Szombathy Zoltán 2006, 366-368.

tudományos definiálásuk sokszor meglehetősen bonyolult és csak adott időintervallumban értelmezhető. Mindemellett figyelembe kell venni, hogy adott csoport, nyelvi vagy etnikai meghatározását a tudományos érvek mellett a mindenkori politikai érdekek is nagyban befolyásolják. Összességében a politikai korrektség eszmerendszerét az afrikai népcsoportok rendkívül összetett viszonyai miatt, igen nehéz maradéktalanul érvényesíteni. A vélt vagy valóban használt önelnevezések preferációja nem minden esetben alkalmazható, mert heterogén csoportokról van szó és sokszor az adott csoport homogén kisebb, sőt olykor még a nagyobb közösségeinek tagjai sem érzik a magukénak. Ennek eredményeképpen a koloniális kultúraszemlélettől minden szempontból elhatárolódni kívánó tudósok és politikusok paradox módon, sokszor szintén „felülről” meghatározott terminusokat kívánnak ráerőltetni az adott népcsoporthoz tartozók azzal azonosulni nem kívánó tagjaira.

A népcsoport elnevezések tekintetében ismertek még a csoportöntudattal (ún. „mi tudattal”) rendelkező csoportok elnevezései, amelyeknek szintén a környezetüktől való elhatárolódás, az összetartozás és a közös eredet és nem utolsósorban egy rendi-társadalmi kiváltságon alapuló elkülönülés képezte az alapját, mint a magyar népcsoporton belül a *hajdúk, jászok, kunok, székeltek*, stb. csoportjainak⁴⁶ Azonban ezek a feudális rendi-társadalmi kiváltságokkal rendelkező csoport elnevezések nem voltak alkalmasak arra, hogy egy egész nemzetet jelölő terminussá váljanak, mert bár a nemzetállamok elvileg a közös nyelv okán szervezett egységek kívántak lenni, nyelvileg és eredet szempontjából egységes homogén nemzetállamot sehol nem sikerült (nem is sikerülhetett) kialakítani. Mindemellett a „mi tudattal” rendelkező csoportelnevezések történeti és etimológiai vizsgálatai szintén sztereotíp külső szemléletmódot vagy pejoratívvá váló jelentéstartalmat is mutathatnak. Például a *hajdú* elnevezés szóhasadás eredménye, ami a „hajt” folyamatos melléknévi igenevének a hajtó-nak az elkülönült változata, vagyis egy foglalkozást jelölő csoport terminus, ami vándorszóként a délszláv és a török nyelvekben rabló, útonálló jelentéstartalmat is kapott.⁴⁷ Bár a *kun* terminus török eredetű, de eredeti jelentését tekintve a qū „sárgás, szőke fakó” kifejezésre vezethető vissza, amely szintén sztereotíp szemléletű és valószínűleg a kunok a környező népektől eltérő haj vagy arcszínére utaló elnevezés lehetett.⁴⁸ Ebből jól látszik, hogy sztereotíp, sőt pejoratív szemléletmód még az azonos nyelven beszélő csoportok között is jellemzően előfordult, amit jól bizonyít a falucsúfolók széles körben elterjedt szokása, amit az egyik legjobban gúnyolt falu a Veszprém megyei Gyulafirátót után

⁴⁶ Kósa László 1978, 40.

⁴⁷ TESZ 1970, 24.

⁴⁸ TESZ 1970, 667.

„rátótiádának” is neveznek.⁴⁹ Ettől függetlenül a külső elnevezések sztereotíp szemléletmódja nem feltétlenül jár együtt pejoratív tartalommal, mert például a *eszkimó* elnevezés nyershúsevő jelentéstartalma mindössze arra utalhat, hogy az arktikus éghajlaton kialakult energiaigényesebb életmód nagy mennyiségű, olykor tűzgyújtást is nélkülöző táplálkozási szokásokat alakított ki, ami eltért a szomszédos *algonkin* indiánok (önelnevezésük az *Omàmiwinini*) táplálkozási szokásaitól. Szintén sztereotíp elnevezést eredményezhet egy népcsoport elvándorlása mint a *csángók* vagy a *bunyevacok* esetében, illetve távolabbi példaként a Szahel-övezetben vándorló *tuaregek* esetében, akik elnevezésüket a targi vagyis Targa-völgyből való kifejezésből kapták, míg magukat a *kel tamasheq* (akik *tamashek* nyelven beszélnek) vagy az *imuhaq* (szabadok) elnevezéssel illetik.⁵⁰ Ráadásul a *tuareg* vagy *imuhaq* népcsoport az ún. *berber* népcsoportok közé sorolható, akiket összefoglaló elnevezésük nem lévén, végső soron a rómaiak által adott barbár terminusból származó elnevezéssel illet a szaktudomány.

Összességében a népcsoport elnevezések történeti áttekintése arra mutat, hogy azok sztereotíp vagy pejoratív mivolta időben változhat és a pejoratív tartalom elvesztésével akár büszkén vállalt önelnevezéssé is válhat. Emellett nemcsak időben, de térben is változó jelentéstartalommal bírhatnak, mert amíg a környező népcsoportok nyelvhasználatában adott népcsoport elnevezésének lehet pejoratív jelentése is, addig egy távoli népcsoport nyelvében ez a konnotáció nem feltétlenül áll fenn. Ebből kifolyólag a politikai korrektség következetes alkalmazása a különböző népcsoport elnevezésekben korántsem egyszerű, mert például a legközelebbi nyelvrokonaink *vogul* és *osztják* elnevezései a magyar nyelvben nem terheltek semmilyen pejoratív jelentéstartalommal, viszont az oroszban igen. Ezért újabban, ha nem is a köznyelvben, de kezd elterjedni a *manysi* és a *hanti* terminusok használata. Viszont a *grúzok* a terhes szovjet örökségtől szabadulni kívánva, úgy tűnik hiába igénylik az általuk preferált *Georgia* elnevezést (egyébként az önelnevezésük a *kartvelebi*), a nyelvészet álláspontja szerint a politikai érdekek nem elegendőek arra, hogy a köznyelvi használatban a megszokott *grúz* elnevezést a politikailag korrekt *georgiai* elnevezés váltsa fel.⁵¹ Ezért minden szempontot figyelembe véve úgy tűnik a politikai korrektség alkalmazása a népcsoportok elnevezéseinél következetesen nem alkalmazható. Mivel a népcsoportok elnevezései térben és időben változó jelentéstartalommal bírnak, azok sztereotíp vagy pejoratív minősítése valamilyen szinten úgyszintén sztereotíp szemléletmódot feltételez. Emellett megfigyelhető

⁴⁹ Kovács Ágnes-Szemerényi Ágnes 1979, 29-30.

⁵⁰ Brett, Michael-Fentress, Elizabeth 1996, 208.

⁵¹ http://nol.hu/archivum/20110819-gruzia_vagy_georgia_

jelenség, hogy adott csoport tagjai a politikailag inkorrektnek minősített elnevezést afféle Cyrano-effektusként magukra továbbra is alkalmazzák, ám másoktól azt nem tűrik, ami etnikai ellentéteket generál vagy a már meglévő ellentéteket még jobban kiélezi. Ebből kifolyólag a politikai korrektség eszmerendszere sokszor társadalmi és etnikai feszültségek forrásává is válhat.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BARNARD, Alan
2007 Anthropology and the Bushman. New York
- BÁRTH János
1973 A pota néprajzi csoport. Ethnographia LXXXIV, 564-570. Budapest
- BENKE József
1996 A borsodnádasi „barkók”. MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont Munkafüzetek 29/41-53. Budapest
- BRAUER-BENKE József
2003 A magyar cigányzenészek és kapcsolatrendszereik. Valóság XLVI/1. 57-65. Budapest
- BRETT, Michael-FENTRESS, Elizabeth
1996 The Berbers. Oxford
- CARNES, Ralph L
1965 The Sapir-Whorf hypothesis: an analysis. Emory University
- FELSTEIN, Richard
1997 Political correctness: a response from the cultural Left. Minneapolis
- FODOR István (főszerk)
1999 A világ nyelvei. Budapest
- GYIVICSÁN Anna (főszerk)
1996 A magyarországi szlovákok népi kultúrájának Atlasza. Békéscsaba
- GYÖRFFY István
1942 Magyar nép, magyar föld. Budapest
- HIRSCHFELDER, Arlene-BEAMER, Yvonne
2000 Native Americans today: resources and activities for educators, grades 4-8 Englewood
- HUGHES, Geoffrey
2010 Political correctness: a history of semantics and culture. Oxford

- HUTTERER Miklós
1973 A magyarországi német népcsoport. Népi Kultúra-Népi Társadalom VII.
93-116. Budapest
- KÁVÁSSY Sándor
1954 Cigányzenekar Kölcshén. Etnológiai Archívum 11408
- KOVÁCS Ágnes-SZEMERKÉNYI Ágnes
1979 Falucsúfoló.
In: Magyar Néprajzi Lexikon ORTUTAY Gyula (főszerk)
2. köt (F-Ka) 29-30. Budapest
- KÓSA László
1977 Cigányok, Csángók.
In: Magyar Néprajzi Lexikon ORTUTAY Gyula (főszerk)
1. köt (A-E) 426, 454 Budapest
- KÓSA László-FILEP Antal
1978 A magyar nép táji-történeti tagolódása. Budapest
- MANGA János
1979 Palócföld. Budapest
- MANHERZ Károly
1982 A magyarországi német nemzetiség néprajzáról. Budapest
- MÁRKUS Mihály
1936 A tirpák név eredete. Ethnographia XLVII, 20-25. Budapest
1943 A bokortanyák népe. Budapest
- MISKOLCZY Ambrus
2005 Románok a történeti Magyarországon. Budapest
- PALÁDI-KOVÁCS Attila
2000 Kisnemesi társadalom és kultúra.
In: Magyar Néprajz VIII. Budapest 138-168.
PALÁDI-KOVÁCS Attila (főszerk)
- PALÁDI-KOVÁCS Attila
2003 Tájak, népek, népcsoportok. Budapest
- PESTY Frigyes
1984 Pest-Pilis-Solt vármegye és kiegészítések
(Pesty Frigyes kéziratos helynévtárából 1864-65) Szentendre
- SÁROSI Bálint
1971 Cigányzene. Budapest

SZARVAS Zsuzsa

2003 Kiskereskedők. In: Magyar Néprajz VIII. 363-387. Budapest
PALÁDI-KOVÁCS Attila (főszerk)

SZOMBATHY Zoltán

2006 A déli szuahélik: nyelv, kultúra és államok.
In: Harambee. Tanulmányok Füssi Nagy Géza 60. születésnapjára.
SEBESTYÉN Éva-SZOMBATHY Zoltán-TARRÓSY István (szerk)
Budapest 366-382.

TESZ

1970-76 A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. 2-3. H-Ó, Ö-Z. Budapest
BENKŐ Loránd (főszerk)

UROSEVICS Daniló

1969 A magyarországi délszlávok története. Budapest